

A könyv mint metafora Novalisnál és Borgesnél*

WEISS JÁNOS

Modern korunkban a könyvekről általában a *tartalmuk* alapján szoktunk beszélni. S ha néha mégis általánosságban beszélünk a könyvekről, akkor sem *kimondottan* rájuk gondolunk, hanem inkább az írásra, a szövegre és a megértésre. Az a tény, hogy a könyvnek valamikor önmagában megálló jelentősége volt, hogy utalt *valamire* és képviselt *valamit* (vagyis metaforikus jelentősége volt), ma már eszünkbe sem jut. Ezt a változást talán úgy írhatjuk le a legplasztikusabban, ha azt mondjuk, hogy a könyv kultikus tárgyból használati tárggyá alakult át. S az átalakulás alapja minden bizonnyal a technikai sokszorosíthatóság (a könyvnyomtatás, majd a fénymásolás) felfedezése volt. Walter Benjamin nyomán megkockáztathatnánk azt a tézist, hogy a modernség egésze leírható a könyv *auravesztésének* folyamataként.¹ Bevezetésképpen ezt az auravesztést szeretném röviden (és kicsit közelebbről) szemügyre venni.

A hagyományos társadalmakban a könyvet (melyet kézzel írtak és másoltak) még körülengte valamiféle titokzatosság; a könyvekkel foglalkozó emberek *szent életű embereknek* számítottak, aki-

* Elhangzott az ELTE tanévnyitó konferenciáján, 1999. szeptember 17-én. – Köszönettel tartozom Neumer Katalinnak (akivel erről a témáról első beszélgetéseimet folytattam, és akinek Gondolkodás, beszéd, írás című könyve az első inspirációkat adta a dolgozathoz), valamint Koloszár Lászlónak értékes kritikai megjegyzése miatt.

¹ Ld. Walter Benjamin: *Das Kunstwerk im Zeitalter seiner technischen Reproduzierbarkeit*, in: *Allegorien kultureller Erfahrung*, Verlag Philipp Reclam jun. 1984. 407–435.

ket a köznép különös titkok tudóinak tekintett. Mindenekelőtt rájuk vonatkozott az *írástudók* elnevezés, amely magában foglalta a könyvek íróit, másolóit, fordítóit, értelmezőit és olvasóit. Nemcsak az írástudók, hanem a köznép is úgy gondolhatta ebben az időben, hogy az emberiség tapasztalata a könyvekben csapódik le, s ezért a történelemnek nincs is más célja, mint a könyvek létrehozása. Az *Odüsszeiában* Trója eleste után az öreg jós így szólott Odüsszeuszhoz:

*Ezt biz az istenek intézték így, szöve a vést a földilakóknak, hogy legyen ének a messze jövőben*²

A technikai sokszorosíthatóság korában a könyv már nem a történelem legmagasabbrendű célja, hanem maga is beépül az emberi tevékenységek kontextusába. A figyelem ilyen körülmények között a könyv technikai előállítására és annak „használati módjára” irányul. A könyveket (nagy mennyiségben) már nem (csak) a kolostorok őrzik, hanem bevonulnak a polgári lakásokba is. A könyvek nem pusztán dísz tárgyak, amelyeket ünnepi alkalmakkor elő lehet venni, vagy mutogatni lehet a vendégeknek, hanem arra szolgálnak, hogy az emberek *használják* őket. Ennek az átalakulásnak a „csúcspontja” – amely egyébként minden használati tárgyat utolér – a kiselejtezés és a megsemmisítés. A könyv modern értelmének csúcspontja (és egyúttal karikatúrája) a könyvek megsemmisítésének bemutatása. Ennek legszebb leírása Hrabal nevéhez köthető: „Harmincöt éve préselek (...) könyveket – mondatja egyik hősével –, harmincöt éve kenem magam össze betűkkel, úgyhogy hasonlatos vagyok a lexikonokhoz, melyekből (...) legalább harminc mázsát préseltem össze. (...) Akaratom ellenére lettem hát bölcs, és most látom, hogy agyam egyenlő a hidraulikus prés feldolgozza gondolatokkal, az ötletek báláival.”³

A fentiekben némileg sarkított szembeállítás érvényessége azonban mégsem kizárólagos. Vannak ugyanis olyan modern szerzők is, akik nem egyszerűen eltaszították a könyvekben rejlő *szentséget*, hanem megpróbálták ábrázolni (vagyis belülről megmutatni) a könyv metaforikus jelentőségének hanyatlását. Dolgozatomban ebből a szempontból fogom reprodukálni (és egymással összevetni) a „korai modern” Novalis és a „kései modern” Borges elképzeléseit.

² Homérosz: *Odüsszeia*, VIII. ének, 579–580. sor. (Ford.: Devecseri Gábor.) – Borges rámutatott arra, hogy mintegy harminc évszázad múltán Mallarménél ugyanez a gondolat ismétlődik meg: „A világ célja csak egy könyv.” Ld. Jorge Luis Borges: *Válogatott művei*, II. köt., Európa Könyvkiadó 1999. 286.

³ Bohumil Hrabal: *Gyöngéd barbárok*, Európa Könyvkiadó 1986. 7. (Ford.: Varga György.)

A könyv és az élet

A hagyományos társadalmakban a könyv az *élet* metaforája volt; még ma is ismert a közmondás: *Az élet olyan mint egy (nyitott) könyv*. A modernitás körülményei között viszont a könyv már nem *jelképezi* az életet, hanem inkább beilleszkedik annak összefüggésvilágába. A meginduló szakosodás azonban rögtön problematikussá is teszi a könyveket. A könyvek közül már csak azok számítanak „értékesnek”, amelyek valamiképpen segítik az életet, vagy hasznosak az élet számára. Már Montaigne is ebből a szempontból tette mérlegre a könyveket. „Fenemód szeretnék mélyebben belelátni a dolgokba, de nem vagyok hajlandó megadni a drága árat. Szándékom: csendesen – nem fáradságosan eltölteni életem hátralevő részét. Különösebben nem töröm magam semmiért, még a tudományért sem, bármilyen értékes. Könyveimtől csupán azt várom, hogy tisztességes szórakozás mellett élvezetet nyújtsanak: böngészéseimben egyedül az önismeret tudománya érdekel, valamint az, amely megtanít bölcsen meghalni és helyesen élni.”⁴ Ezzel szembeszegülve Novalis és Borges – a könyv elemzésekor – újra félretolják a hasznossági szempontokat, és visszatérnek a könyv mint az élet (vagy a sors) metaforájának értelmezéséhez.

(1) Az „élet könyve” Novalis *Heinrich von Ofterdingen* című regényének ötödik fejezetében bukkan föl, még hozzá meglehetősen sajátos körülmények között.⁵ Az ötödik fejezet meséje két különös ember köré szövődik: az egyik egy öreg bányász, a másik egy remete. Novalis számára ők képviselik az emberi „megismerés” két útját: „[A megismerés] egyik [útja] fáradságos és beláthatatlan, számos kitérővel: ez a tapasztalás útja; csaknem *egyetlen* ugrás a másik út, a belső szemlélődésé. Az első út vándora hosszas méricskélés után jut el az egyik dologtól a másikig, viszont a másik átláthatja közvetlenül minden eset és dolog természetét.”⁶ A bányász a tapasztalat, a remete pedig a belső szemlélet megtestesítője. Közös és alapvető tulajdonságuk abban áll, hogy mindketten a „természet szerinti” életet választották. A bányászról Novalis a következőket írja: „[A kincsek] nem csábítják többé, mihelyst áruvá váltak; inkább ezernyi veszéllyel és fáradalommal dacolva keresi őket a föld alatti sziklavárakban, hogysem (...) a felszínen

⁴ Montaigne: *A könyvekről*, in: Esszék, Kairosz Kiadó 1996. 153. (Ford.: Oláh Tibor.)

⁵ A probléma általános bemutatásához ld. Florian Roder: *Novalis. Die Verwandlung des Menschen*, Urachhus Verlag 1992. 692. és 724.

⁶ Novalis: *Heinrich von Ofterdingen*, in: Werke in zwei Bänden, 1. köt., Könnemann Verlag 1996. 246. Magyar ford.: *Heinrich von Ofterdingen*, Helikon Kiadó 1985. 21–22. (Ford.: Márton László.)

ácsingózna rájuk csalárd és ravasz fondorlatokkal.⁷ A remete pedig teljesen kilépett a hivatások világából, és maga mögött hagyta az emberi társadalmat. (Ez persze még nem jelenti azt, hogy a remete egyáltalán ne végezne fizikai munkát, bizonyos órákban kosárfonással és fafaragással foglalkozik, és áruját élelmiszerekre cseréli.) „Ne tartsatok embergyűlölőnek – mondja a látogatóinak – csak azért, mert ebben a magányosságban találtatok reám. Nem akartam a világtól menekülni, csak egy helyet kerestem, ahol zavartalanul szentelhetem elmélkedéseimnek magamat.”⁸ A „természet szerinti” élet mindkettőjüket boldogsággal ajándékozta meg; bár a kétféle boldogság alapvetően eltér egymástól: a bányász boldogsága állandó és tartós, a remete boldogsága viszont az emberi sorscsapásokon való felülemelkedést jelenti. „A sors – mondja a bányász – boldog és derűs életúton vezetett, s nem szállt el egy nap sem úgy, hogy ne hálatelt szívvel tértem volna nyugovóra.”⁹ A remete pedig így énekel:

*Mosolygok, ha száll a völgybe
rám a sötét éjszaka:*

(...)

*Sok-sok hosszú nap keserve,
akár egy perc, leperreg;
visszanézek hálatelve,
ha majd egyszer elmegyek.¹⁰*

Novalis azt sugallja, hogy az életformánk a sorsunk függvénye. Akihez a sors egész életében kegyes, az akkor választ „természet szerinti” életet, ha bányásznak megy, akit viszont a sors megtépz, annak remetévé kell válnia. A kétféle életmód alapja így az emberi sors. De a tapasztalat embere számára a sors nem válik tematikussá; az ő felhőtlen boldogsága nem teszi szükségessé, hogy a sorson töprengjen. Nem így a szemlélődő esetében; számára a sors központi problémává válik. A sors szemléletével emelkedik felül a földi nyomorúságon, s ez neki végtelen örömet nyújt. A remete úgy használja a könyveket, ahogy az általában a modern emberre jellemző. A könyvek célja – először úgy tűnik – a

⁷ *I.m.* 285–286., magyar ford.: 57. – Ehhez kapcsolódik a bányász első énekének utolsó két versszaka: „Zwar reicht er treu dem König / Den glückbegabten Arm, / Doch frägt er nach ihm wenig / Und bleibt mit Freuden arm. // Sie mögen sich erwürgen / Am Fuß um Gut und Geld; / Er bleibt auf den Gebürgen / Der frohe Herr der Welt.” *I.m.* 291. – A magyar fordítás kétszer is elvétí a királyra való visszautalást, s ezért a vers fordítása némileg félrecsúszik.

⁸ *I.m.* 300., magyar ford.: 67.

⁹ *I.m.* 286., magyar ford.: 55.

¹⁰ *I.m.* 298–299., magyar ford.: 65–66.

remete idejének mulattatása, de aztán világos lesz, hogy tulajdonképpen a remete egész élete e könyvek köré szerveződik. A regény e fejezetét a könyv dialektikájaként is értelmezhetjük: a (felhőtlenül boldog) bányász számára a könyv közömbös – az élet által meggyötört remete a könyv „használati értékét” tartja szem előtt – és végül jön az ifjú, akinek feltárul a könyv tradicionális jelentése. „A remete megmutatta [vendégeinek] a könyveit. Régi históriák és költemények voltak.”¹¹ A bányász persze nem mutatott különösebb érdeklődést, de az ifjú Heinrich közelebb lépett. „Heinrich belelapozott a nagyalakú, szépen festett írásművekbe: kíváncsiságát felcsigázták a versek rövid sorai, a címek, némely különös helyek és a tiszta képek, amelyek testet öltött szavakként imitt-amott felbukkantak, hogy segítsék az olvasók képzeletét.”¹² Ezután a társaság magára hagyta Heinrichet, aki rábukkant egy csodálatos és különös könyvre. „Lapozgatott, végtelen kíváncsisággal. Míg nem kezébe vett egy könyvet, amelynek idegen volt a nyelve, némileg a latinhoz és a taljánhoz látszott hasonlítani. Szív-ből kívánta, bár csak megértené, mert a könyv igencsak tetszett neki, bár egy kukkot sem értett belőle. Címe nem volt, ám lapozgatás közben képeket lelt benne.”¹³ A könyv képein Heinrich nagy megdöbbenésére önmagát fedezte fel. Novalis ezt a motívumot Goethe Wilhelm Meister tanulóiéiból vette át. Wilhelmnek hasonló élményben volt része az elhunyt nagybácsi kápolnaszerű könyvtárszobájában. A könyvtárszobában Wilhelm különböző tekerceket látott, melyek közül az egyikre az volt írva, hogy Wilhelm tanulóiéi. S bár Wilhelm nem nézte meg a tekerceset, a kontextusból mégis egyértelmű, hogy a tekercs tartalma a múltra vonatkozik, a fejezet ugyanis így zárul: „Tanulóiéid véget értek.”¹⁴ Novalis ezeket az időbeli viszonyokat átrendezi. Heinrich szemei először a jelen (vagy a közelmúlt) képeire tévednek: mellette áll a bányász és a remete. Aztán következik néhány kép, amely a múltra utal, Heinrich családjára, barátaira stb. De a döntő mégiscsak a jövőbe való előretételezés, a saját sorsának kifürkészése. „[Heinrich a maga] hasonmását különböző helyzetekben látta, végül egyre nagyobbak és nemesebbnek. Karjában gitár volt, és a tartománygrófné koszorút nyújtott neki. Majd látta magát a császári udvarban, hajó fedélzetén, szerelmesen átölelve egy karcú, kedves leányt.”¹⁵ A könyv Heinrich számára a tapasztalati életforma és a szemlélődő életforma magasrendű szintézisét alkotja. A könyv mégiscsak töredékesen adott felvilágosítást a sorsról; az írást Heinrich nem tudta elolvasni, és az utolsó oldalak

¹¹ *I.m.* 309., magyar ford.: 74.

¹² Uo.

¹³ *I.m.* 310., magyar ford.: 75.

¹⁴ Johann Wolfgang Goethe: *Wilhelm Meister tanulóiéi*, 7. könyv, 9. fejezet, i.k. 553–559. (Ford.: Benedek Marcell.)

¹⁵ Novalis: *Heinrich von Ofterdingen*, i.k. 31., magyar ford.: 75.

képei is homályba merültek. A modernség után a könyv már csak ilyen korlátozott értelemben és ilyen megtört fényben tekinthető az élet metaforájának.

(2) Sok vonatkozásban hasonlít Novalis történetéhez Borges Homokkönyv című novellája.¹⁶ A novella Buenos Airesben játszódik. „Egyedül élek egy Belgramo utcai ház negyedik emeletén. Néhány hónappal ezelőtt szürkületkor kopogtattak nálam. Ajtót nyitottam, és egy ismeretlen ember lépett be hozzám. Magas férfi volt, jellegtelen arcú. (...) Külseje tisztos szegénységről árulkodott. Talpig szürkében volt, kezében szürke bőrönd. Rögtön megéreztem, hogy idegen. Eleinte öregnek tűnt, később rájöttem, hogy a skandináv módra fésült gyér, szőke, szinte fehér haja tévesztett meg.”¹⁷ A novella felütése tehát e furcsa ember megjelenése; de ezzel máris kiiktatódik a Novalis által felépített „dialektikus” összefüggés. De van még egy körülmény, amelyre érdemes felfigyelnünk. Borgesnél nem a remete a könyvek nagy szerelmese, hanem a bibliaárus. Ez az elmozdulás jelentőségteljes. A könyv azért kötődött a remetéhez, mert az ő életében volt funkciója; a remete boldogsága a sors értelmezésére épült. A bibliaárus életében a könyvnek már nincs ilyen funkciója, számára a könyv csereeszközzé vált. Ezért is szabadul meg tőlük könnyen, ellentétben a remetével, aki egyetlen könyvéről sem tudna lemondani. Mindenesetre a bibliaárus esetében nem beszélhetünk a sors iránt való különös érdeklődésről. Borges ezzel azt sugallja, hogy modern körülmények között már nem is a könyv használati értéke, hanem annak csereértéke a fontos. A könyv azonban, amelyet a bibliaárus eladásra kínál, meglehetősen különös. „Találomra kinyitottam. A betűket nem ismertem. A szegényes tipográfijú, elnyúttnek látszó oldalakon két-két hasáb volt kinyomtatva, mint egy bibliában. A szöveg sűrű szakaszokba volt osztva. A felső sarkokat arab számjegyekkel látták el. Feltűnt, hogy a páros oldal (például) a 40 514 számmal volt jelölve, és a következő páratlan oldal pedig a 999-es volt. Megfordítottam, s a lap hátoldalán egy nyolcjegyű számot láttam. Ezen az oldalon egy kis illusztráció is volt (...), egy tollal rajzolt horgony, mintha egy ügyetlen gyermeki kéz munkája lett volna. Ekkor szólalt meg az ismeretlen: – Jól nézze meg. Soha többé nem látja viszont.”¹⁸ Vagyis a könyvben (és ezzel együtt az életben) nincs többé belső rend, az oldalaknak az időbeli sorrend szerint kellene követniük egymást, de az idő elvesztette az életet strukturáló jelentőségét. Azt is mondhatnánk, hogy a sors többé nem idő szerinti. „Az idő valóban talány számunkra – írja Borges –, borzongató, kényes talány, talán a meta-

¹⁶ Ld. Jorge Luis Borges: *Homokkönyv*, in: *Válogatott művei*, III. köt., Európa Könyvkiadó 1999. 277–283. (Ford.: Végh Zsoltos Péter.)

¹⁷ *I.m.* 277.

¹⁸ *Lm* 278–279.

fizika legéletbevágóbb kérdése. (...) A közhit szerint [az idő] a múltból a jövő felé tart, de nem logikátlanabb ennek az ellenkezője sem. (...) Mindkettő egyaránt elképzelhető – s egyaránt bizonyíthatatlan.”¹⁹ Ha a sors elveszti a maga elrendezettségét, akkor nincs többé iránya és értelme. De talán még ennél is végzetesebb, hogy a sors egyes eseményei nem idézhetők fel újra, nem lehet őket újra és újra elővenni, esetleg mérlegre tenni, stb. A sors így nemcsak irányát és értelmét veszítette el, hanem kontingenssé is vált: az élet olyan amilyen. Vagyis Borges – Novalisszal ellentétben – a sorson való gondolkodást már nem tekinti a boldogság állapotának, és ezzel a remeteletét is elvesztette legitimitását. A Borges féle könyv (melynek Homokkönyv a neve, mivel éppúgy nincs eleje és vége, mint a homoknak) egy vonatkozásban mindenetre hasonlít a novalisi könyvre; ennek is hiányzik az eleje és a vége. „Mégkért [mármint a bibliaárus], hogy keressem meg az első lapot. Bal kezemet a könyv borítójára tettem, és a hüvelykujjammal, mely szinte a mutatóujjamra tapadt, kinyitottam a kötetet. Hiába volt minden: a címlap és a kezem közé mindig bekeveredett egy pár lap. Úgy nézett ki, mintha a könyvből sarjadnának. – Most keresse meg a végét. Megint kudarcot vallottam. Alig tudtam kinyögni, és hangom egészen megváltozott: – Ez nem lehet igaz.”²⁰ Novalisnál a könyv elejének és végének viszonya nem volt szimmetrikus. Heinrichet a könyv eleje nem nagyon érdekelte, amikor nézte a képeket, a múltbeli események is felvillantak ugyan, de Novalis feljegyzéseiből úgy tudjuk, hogy a könyvnek elsősorban Heinrich jövőbeli életútját kellett ábrázolnia.²¹ (De ezek a képek egy bizonyos ponton túl elmosódottá és felismerhetetlené váltak.) Borges könyvének viszont nem lehet megtalálni a kezdetét és a végét. De ez még nem jelenti azt, hogy az élet végtelen lenne. Az élet csupán számunkra rendelkezik immanens végtelenséggel. Az életünk kezdete és vége számunkra örök rejtély marad; életünket ez a két hatalmas titok övezi, amelyet nem tudunk fel-
törni, és amelybe nincs betekintésünk.²² Érthető tehát, ha ez a

¹⁹ Jorge Luis Borges: *Az örökkévalóság története*, in: *Válogatott művei* II. köt., Európa Könyvkiadó 1999. 119–120. (Ford.: Boglár Lajos, Ertl István és Scholz László.) – „Egy további lényeges probléma az idővel, hogy nem lehet látni, hogy hogyan lehet összhangba hozni az egyes emberek egyéni idejét a »matematikai idővel«”.

²⁰ Jorge Luis Borges: *Homokkönyv*, i.k. 279.

²¹ Ld. Novalis: *Heinrich von Ofterdingen*, i.k. 182. (Márton László jegyzete.)

²² Peter Sloterdijk egyértelműen a visszalapozás lehetetlenségét hangsúlyozza. Szerinte Borges elgondolásaiból ez az igazán releváns. „Ha felszólítanak rá, hogy meséljek az életemről, mégpedig az elején kezdve, akkor úgy fogok járni, mint a zavarba hozott Buenos Aires-i könyvrajongó; ám az én esetemben úgy tűnik, feltétlenül el kellene tudnom kezdeni az elején, mivel a történetem, amelyet el kellene mesélnem ..., véges

könyv nem megnyugvást és boldogságot hozott új tulajdonosának, hanem kétségbeesést és vívódást. Sokszor éjjel is felkelt és újra és újra belelapozott. Nem a sors ismerete töltötte el tehát nyugtalansággal, hanem a sors káosza. Az őt övező irracionális és a benne rejlő káosz. A könyv új tulajdonosa ezért minél előbb szabadulni próbált tőle. „Egyszer azt olvastam, hogy az erdőben lehet a legjobban elrejtteni egy falevelet. Mielőtt nyugdíjba vonultam, a Nemzeti Könyvtárban dolgoztam, melyben kilencszázezer könyvet tartanak számon; tudom, hogy az előcsarnoktól jobbra egy csigalépcső vezet lefelé az alagsorba, ahol az újságokat és a térképeket őrzik. Kihasnáltam az alkalmazottak figyelmetlenségét, és az egyik nyirkos polcra tettem a Homokkönyvet. Ügyeltem rá, hogy ne jegyezzen meg, milyen magasra és az ajtótól milyen messze tettem.”²³

Novalis és Borges ily módon mintegy belülről tették problematikussá a „könyvet”, mint a sors metaforáját. S bár Novalis az ábrázolás filozófiai mélységében felülmúlja a borgesi elbeszélést, mégis Borges koncepciója tűnik radikálisabbnak, s ez a radikalitás a sors belső rendjének összekuszálásából származik. (Ennek hatására a sorsot övező irracionálisok feltárhatatlansága már-már antropológiai sajátossággá erősödik.) S végül – erre utal Borges – a sors megismerésében rejlő szörnyűség annak felismerésére kényszerít, hogy a könyv metaforáján nemcsak a történelem lépett át, hanem ennek még örülnünk is kell.

A könyvtár és a kozmosz

A könyvtárra (első megközelítésben) csak triviális meghatározást adhatunk: a könyvtár valamilyen rend szerint elrendezett könyvek összessége. A hagyományos kultúrákban a könyvtár

történet. De meglepő módon mégsem vagyok képes erre, mert – bármilyen különösnek is tűnjön – történetem a távollétemben kezdődött, vagy óvatosabban szólva: az ottlétemre vonatkozó emlékeim távollétében és tudatom hiányában. Tegyük fel, könyvem első oldala a születésemről tudósít ... Mégis, ha valaki részletesen, az én-elbeszélés stílusában előadná a maga születését, azonnal csalónak tartanánk, egyfajta Münchhausennak, aki a saját hajánál fogva rángatja ki magát az anyaölből.” (Peter Sloterdijk: *Világgra jönni – szót kapni*, Jelenkor Kiadó 1999. 29–30. Ford.: Weiss János.) – Sloterdijk rendkívül szellemes interpretációjának mégis van egy önkényes mozzanata: ő azt szeretné, ha Borgesnél a könyv vége jelentéktelen lenne, ekkor lehetne ugyanis – Borges alapján – a heideggeri „Sein zum Tode” koncepcióját megfordítani, és a születés elméletét a filozófia középpontjába állítani. Ha viszont Novalishoz hasonlítjuk Borges novelláját, akkor már mondhatjuk azt, hogy Borges alapvető újítása a kezdet jelentőségének hangsúlyozása.

²³ Jorge Luis Borges: *Homokkönyv*, i.k. 282–283.

általában a kozmosz metaforájaként szolgált. Ezt a tradíciót követte – mégha problematizáló élel is – mind Novalis, mind Borges.

(1) A *Heinrich von Ofterdingen* ötödik fejezetében a könyvek sokaságával találkozunk; a remetének több könyve van, csak Heinrich személyes érdeklődése az, amely az egyiket kiemeli. Ez alapján – ha Novalis ezt nem is teszi – beszélhetünk a remete *könyvtáráról*. A könyvtár Novalisnál áttételesen utal a kozmoszra (a természetre); s ez az utalás a történelmen keresztül vezet. – Az ember legfontosabb feladata a könyvekbe zárt *történelem szabályának* „megértése” lenne. E szabály megértésére vonatkozóan Novalisnál különböző elképzelések keverednek egymással. A *Heinrich von Ofterdingen*ben úgy tűnik, hogy a történelem (eltérően a személyes sors értelmezésétől) *múltbeli*. (Mintha csak Hegelt hallanánk: „A történelem [és a történelem filozófiája] olyasmire vonatkozik, ami *megtörtént*.”)²⁴ A történelem „szabályát” csak az találhatja meg, akinek az „egész múltidő jelenvaló”.²⁵ A történelem értelmezésére ezért csak idős, istenfélő embereknek szabadna vállalkozniuk, akik már elvesztették érdeklődésüket a jövő iránt. „Írásuk nem lesz komor, sem sötét; hanem egy fénysugár a boltozatból mindent a legigazabb és a legszebb megvilágításba fog helyezni, s e különös módon felzendült vizek fölött szentséges lélek fog lebegni.”²⁶ Ezt látszik alátámasztani a bányász és a remete meghatározása: mindketten a múlt iránt érdeklődnek, a bányász a távoli múlt iránt, amikor a fémek képződtek, a remete pedig az emberi történelem menete iránt. Ennek a képnek némileg ellentmond az, amit a bányász a remetével folytatott beszélgetés végén mond. A természetben régen, amikor a fémek keletkeztek, hatalmas viharok tomboltak, ezek „erőszakos és óriási korok” voltak.²⁷ Jelenleg viszont a természet lassú lecsillapodását láthatjuk: „minél inkább kimerül a természet szülni kész ereje, annál inkább megnövekednek alkotó, nemesítő társas erői, fogékonyabb és finomabb lesz a lelke, változatosabb és jel-képesebb a fantáziája.”²⁸ Feltűnő, hogy Novalis a történelmet is *természeti kategóriákkal* írja le, s ez mindenekelőtt azt jelenti, hogy a természet tágabb a történelemnél, s így a történelem a természetre utal. Amikor a remete észreveszi, hogy a bányász a történelem menetét természeti kategóriákkal írja le, a következőket mondja: „Ti, bányászok, már-már fordított asztrológusok vagytok. (...) Míg ők az eget fürkészik álhatatosan, és az ő mérhetetlen üreit kémlelik, addig ti a föld mélységébe fordítjátok pillantásotokat, és az ő szerkezetét vizsgáljátok. Ok a csillagok hatalmát és befolyását kutatjátok,

²⁴ Georg Wilhelm Friedrich Hegel: *Előadások a világtörténet filozófiájáról* Akadémiai Kiadó 1979. 13. (Ford.: Szemere Samu.)

²⁵ Novalis: *Heinrich von Ofterdingen*, i.k. 302., magyar ford.: 69.

²⁶ *I.m.* 303., magyar ford.: 69. (A fordítást némileg módosítottam.)

²⁷ *I.m.* 306., magyar ford.: 72.

²⁸ *I.m.* 307., magyar ford.: 72–73.

ti pedig a sziklák és hegyek erőit s a föld- és kőrétegek sokféle hatását.”²⁹ Az asztrológia ebben az időben elsősorban a *kalendáriumok* révén vált igen-igen népszerűvé. A leghíresebb és a legnépszerűbb *kalendárium* a Johann Peter Hebel által írt és szerkesztett *Der Rheinländische Hausfreund* volt. Ebben meghatározó szerepet kaptak az „Allgemeine Betrachtungen über das Weltgebäude” című értekezések. Közülük az elsőt Hebel a következő sorokkal indította: „Amikor reggel felkel a Nap a maga csendes pompájában, az ember mégiscsak szeretné tudni, hogy honnan jön, és ha este lenyugszik, szeretné tudni, hogy hová megy, és hogy éjszaka hová rejti a fényét, és hogy miféle titokzatos gyalogösvényen találja meg azokat a hatalmas hegyeket, amelyek felett felkel. (...) Ezért érzi a szerző szükségesnek, hogy tartson egy beszédet először a Földről, aztán Napról és végül a Holdról és a csillagokról.”³⁰ Novalis természet-fogalmának megértésékor – véleményem szerint – nem a bányász szavaiban rejlő ellentétre kell helyeznünk a hangsúlyt, hanem a csillagokat és a föld mélyében rejlő kincseket a természet két, egymást kiegészítő dimenziójának kell tekintenünk. De ez a természetnek még csak *magánvaló* fogalma. A természet – legalábbis jelenségeként – nem tekinthető egyszer és mindenkorra adottnak. „A természethez éppolyan megragadhatatlanul sokféle viszony fűz, mint az emberekhez. Ahogy a természet a gyerekeknek gyerekesen mutatkozik meg, és hozzáigazodik gyermeki szívéhez, úgy az Istennek istenien mutatkozik meg, és jól illeszkedik annak magasztos szelleméhez. Nem mondhatjuk, hogy *egyetlen* természet létezik, anélkül, hogy ne válnánk fellengzőssé. (...) Már azzal is sokat nyertünk, ha a törekvést a természet teljes megértésére, *vágygá nemesítjük át, finom, szerény vágygá, amelynek az idegen, hideg létező kedvére van, ha meghitt és bizalmas kapcsolatra számíthat*”³¹ Az eddigiek alapján a könyvtárat valóban tekinthetjük a kozmosz metaforájának; de be kell látnunk, hogy ennek az a feltétele, hogy a könyvtár csak a múltat tartalmazhatja, vagyis a történelmi időt is a múlt-ra kell leszűkíteni. Ezzel még tulajdonképpen összhangban is áll a

²⁹ Novalis: *Heinrich von Ofterdingen*, i.k. 305., magyar ford.: 71.

³⁰ Johann Peter Hebel: *Schatzkästlein des Rheinischen Hausfreundes*, Verlag von W. Spemann é.n. I.

³¹ Novalis: *Die Lehre zu Sais*, in: *Werke in zwei Bänden*, i.k. 193–194. (Kiemelés tőlem) – Novalis most mintha másképp értelmezné a történelem és a természet kapcsolatát. Szerinte a földet egy idő után elhagyták a csillagok, és a föld sötétségbe borult. Az emberiség e sötétség megszüntetésére különböző területeken látott munkához: egyesek a levegő és az erdők elveszett és elnémult hangjait próbálták felébreszteni, mások a bányák elrejtett kincseit hozták napvilágra, házakat építettek, folyókat szabályoztak, területeket tettek megművelhetővé, megint mások a szép emberiségre vonatkozó elképzeléseiket öntötték formába. S ezzel elősegítették, hogy a földet újra sugárzás vegye körül.

következő töredék: „A könyvek a történelmi lények új és igen jelentős műfajai (Gattung). Talán ezek léptek a tradíció helyére.”³² (A töredék hangsúlyozottan nem a könyvre, hanem a könyvekre, vagyis a könyvtárra vonatkozik.) Novalis tehát – ha némi határozatlansággal is – azt állítja, hogy a modernség körülményei között a tradíció helyébe a könyvtárak kerültek. A hagyományos társadalmakban a beszéd, a viselet stb. örökítette tovább a kultúrát, ezt a feladatot vették át a könyvtárak. De ennek háttérben az a feltevés áll, hogy a kultúrában is egyre nagyobb szerepet kaptak a könyvek. A könyvtárak az emberi kultúra őrzői, olyan intézmények, amelyeket akár az emberi történelem tárolóhelyeinek is nevezhetnénk. „A vállunkon hordjuk apáink terhét, azt a jót, amit átvettünk tőlük. És így az emberek valójában sokkal inkább élnek a múltban (...) mint a jelenben.”³³ De más összefüggésben Novalis mégiscsak átlépi a múltra irányuló történelemképet, s ezzel együtt a könyvtárat is, mint a kozmosz metaforáját. „A történelem önmagát hozza létre. Csak a múlt és a jövő összekapcsolásával jön létre. Amíg a múltat nem rögzítjük írásban és szabályokkal, ez nem válhat használhatóvá és jelentőssé.”³⁴ Most Novalis egyértelműen kimondja, hogy a történelemnek el kell rugaszkodnia a tradíciótól, vagyis a könyvtáraktól. A történelem így nyitottá válik a jövő felé. „A történelem az akarat és az értelem sajátos terméke. Ezek hozzájárulása nélkül nincs történelem.”³⁵ A kozmosz (a természet) nem zárható be a múltba (és a könyvtárba). Már a bányász is a következőket mondta, a természetet lassú lecsillapodására utalva: „Úgy látszik (...) egyre szebb időknek nézhetünk elébe.”³⁶

³² Novalis: *Fragmente vermischten Inhalts (aus den Schegel-Tieckischen Ausgaben)*, Fr. 232, in: *Werke in zwei Bänden*, II. köt., Köneemann Verlag 1996. 210.

³³ Novalis: *Fragmente (aus der Nachlese von Bülow)*, Fr. 76, in: *i.m.* 294.

³⁴ Novalis: *Fragmente vermischten Inhalts*, Fr. 436; i.k. 274.

³⁵ *I.m.* Fr. 437, uo.

³⁶ Uo., magyar ford.: 72. – Az emberek erőfeszítéseit követően a „természet szíve” újra emberien kezdett dobogni, vidámabb lett a fantáziája, és megint elkezdett válaszolni azokra a kérdésekre, amelyeket az emberek tettek fel neki; vagyis a természet újra az emberek barátja, vigasztalója és csodatevője lett. Ennek a folyamatnak a kibontakozása azt jelenti, hogy a csillagok újra a föld köré fognak gyűlni, a Nap leveti a fátylát, és az lesz, ami volt, a csillagok csillaga. S az emberek a hosszúhosszú elkülönítés után újra egymásra fognak találni. (Novalis: *Die Lehrlinge zu Sais*, i.k. 197–198.) Ezt a gondolatot akár válaszként is olvashatnánk Schiller *An die Freunde* című versére: „Liebe Freunde! Es gab schönre Zeiten / Als die unsern – das ist nicht zu streiten! / Und ein edler Volk hat einst gelebt / Könnte die Geschichte davon schweigen, / Tausend Steine würden redend zeugen, / Die man aus dem Schoß der

(2) Borges a történetiségre vonatkozó gondolat nélkül, és a fényes jövőbe való előretételezés nélkül veszi át a novalisi könyvtárképet. Ennek következtében a könyvtár és a kozmosz kapcsolata elveszíti közvetítettségét. „Az univerzumot (amelyet mások könyvtárnak neveznek) meghatározatlan és talán végtelen számú, hatszög alakú galéria alkotja, melyeknek közepén alacsony korláttal körülvett nagy szellőzőaknák vannak. Minden hatszögből láthatók lefelé és felfelé az emeletek – sehol sincs végük. A galériák beosztása egyforma. Kettőt kivéve minden oldalon öt – összesen húsz – hosszú polc takarja a falakat a földtől a mennyezetig; magasságuk alig haladja meg egy átlagos könyvtáros magasságát.”³⁷ Az idézetből úgy tűnhet, hogy Borges az univerzumot írja le a könyvtár mintájára, de egyelőre koncentráljunk csak a könyvtárra. Borges azzal lép át a novalisi gondolatokon, hogy a könyvtár elrendezését hangsúlyozza. Borges leírása (a *Bábeli könyvtár* című elbeszélésében) egy olyan könyvtárra vonatkozik, amely *totális*, és amelyet más szóval *univerzumnak* is nevezhetünk. E könyvtár három alaptörvényét egy zseniális könyvtáros már néhány évszázaddal ezelőtt felfedezte:³⁸ 1. „Minden könyv, bármennyire különböző is, hasonló elemekből áll; ezek: a szóköz, a pont, a vessző és az ábécé huszonkét betűje.”³⁹ 2. A hatalmas könyvtárban nincs két (teljesen) egyforma könyv. 3. Ezt a két alaptörvényt premiszszának használva a könyvtáros arra a következtetésre jutott, hogy a könyvtár teljes; vagyis a 25 ortográfiai jel minden kombinációja előfordul benne. Ehhez a következtetéshez azonban még egy feltételt csatolnunk kell: „Egy könyv létezéséhez elegendő létének lehetősége. Csupán a lehetetlen van kizárva.”⁴⁰ Szembetűnő, hogy ez az állítólag biztos talajon álló – és Borges számára rendkívül fontos – törvény mennyire ingatag lábakon áll. Ha a könyv a saját maga lehetősége, akkor pusztán fikciójává válik, s a könyvtár a fiktív könyvek gyűjteménye.⁴¹ „Amikor kihirdették, hogy a könyv-

Erde gräbt ... Alles wiederholt sich nur im Leben, / Ewig jung ist nur die Phantasie, / Was sich nie und nirgends hat begeben, / Das allein veraltet nie!” Friedrich Schiller: *Balladen und Gedichte*, Albatros Verlag é.n. 133–136.

³⁷ Jorge Luis Borges: *Bábeli könyvtár*, in: Válogatott művei, I. köt., Európa Könyvkiadó 1999. 69. (Ford.: Boglár Lajos.)

³⁸ Az alaptörvények értelmezésekor némileg eltértek Borges saját szavaitól és megfogalmazásaitól, s helyett a gondolatmenet értelmi rekonstrukciójára törekszem.

³⁹ Jorge Luis Borges: *Bábeli könyvtár*, i.k. 73.

⁴⁰ *I.m.* 77. 3. lábjegyzet.

⁴¹ „A jövő municiózusan leírt története, az arkangyalok önéletrajza, a könyvtár pontos katalógusa, ezer és ezer hamis katalógus, e katalógusok hamisságának kimutatása, az igazi katalógus hamisságának kimutatása, Baszileidész gnosztikus evangéliuma, az evangélium kommentárja, az evangélium kommentárjának kommentárja, (...) valamennyi könyv fordí-

tár minden könyvet magában foglal, különös boldogság volt az első érzés. Minden ember az érintetlen és titkos kincs urának érezte magát.”⁴² Úgy tűnt, hogy mind az egyéni, mind a kollektív történelem minden problémája (elvileg legalábbis) megoldhatóvá vált. Ebben az időben különösen népszerűek voltak az úgynevezett igazolások. Olyan írásokra gondoljunk, amelyek egyszerre tartalmaznak védőbeszédet és próféciaát. A világ összes emberének tetteit külön-külön igazolták, és kitekintést adtak eljövendő sorsukra is. Az emberek tehát mohó kíváncsiságtól hajtva elindultak, hogy megkeressék a saját életükkel foglalkozó kötetet. Ennek megtalálására azonban csak akkor lenne esélyük, ha a könyvtár jól rendezett lenne. De éppen itt ütközünk a legnagyobb problémába. Először Borges azt állítja, hogy *csak* az istentelenek merészelik azt mondani, hogy a könyvtárban az esztelenség uralkodik.⁴³ Ha megnézzük a könyvtár három alaptörvényét, akkor azt láthatjuk, hogy ezek valóban nem tartalmaznak semmiféle szabályt az elrendezésre vonatkozóan. De amit az *istentelenek* mondanak, azt végül Borges is elismeri. Az univerzális könyvtárban van ugyanis egy bizonyos periodicitás, de ez a végtelenség miatt *nem* ismerhető fel. „Ha egy örökké élő utazó bármely irányban átutazna rajta, évszázadok múltán meggyőződhetne róla, hogy egyazon kötetek ismétlődnek egyazon rendtelenségben.”⁴⁴ (Ez az elrendezhetetlenségre vonatkozó tézis természetesen problematikus. Már Umberto Eco rámutatott egy lehetséges elrendezésre. Egy négyjegyű kód már elégségesnek tűnik egy könyv helyének meghatározására, még az univerzális könyvtárban is. Az első szám a teremre, a második a falra, a harmadik polcra vonatkozik, és a negyedik a könyv helyét jelöli ki a polcon. Így például a 3-4-8-6 jelzet a következőképpen értelmezendő: a bejáratától a harmadik terem, balra a negyedik fal, nyolcadik polc, hatodik hely. És mivel mind a négy helyre bármekkora számokat írhatunk, ezért ennek a katalógizálásnak az univerzális könyvtár esetében is érvényesnek kell lennie.)⁴⁵ A „rendtelenség rendje”, amelyet Borges hangsúlyozott, gyakorlatilag a nullával teszi egyenlővé annak valószínűségét, hogy valaki megtalálja azt a könyvet, amely éppen rá vonatkozik.⁴⁶ „Az

tása minden nyelven, (...) az az értekezés, amit Beda írhatott volna, (de nem írt meg) a szászok mitológiájáról, Tacitus elveszett könyvei.” I.m. 73–74.

⁴² I.m. 74.

⁴³ Az ésszerűség („a legegyszerűbb és a legtisztább összefüggés”) is csak véletlenszerű kivételként fordulhat elő ebben a könyvtárban – mondják. I.m. 77

⁴⁴ I.m. 80

⁴⁵ Ld. Umberto Eco: *Die Bibliothek*, Carl Hanser Verlag 1987. 10–11.

óriási reménységet természetesen túlzott csüggedtség követte. A bizonyosság, hogy valamelyik hatszög valamelyik polcán értékes könyvek vannak, és hogy ezek hozzáférhetetlenek, szinte elviselhetetlennek tűnt.⁴⁷ Vagyis a könyvtárnak (az univerzumnak) semmiféle *releváns* mondanivalója sincs az ember aktuális problémáinak megoldásáról.⁴⁸

Novalis a könyvtár képét a történetiség fogalmának a jövő irányába való megnyitásával problematizálta, Borges viszont az univerzális könyvtár elrendezhetetlenségéhez ragaszkodott. Az utóbbi esetben a könyvtár teljesen haszontalanná válik. Némileg furcsa látnunk, hogy az argentin Nemzeti Könyvtár igazgatója egyetért azzal, amit Shaw *Caesar és Kleopátra* című drámájában Caesar mond. Amikor tűzvész fenyegette az alexandriai könyvtárat, s valaki felkiáltott, hogy ezzel az emberiség emlékezete ég el, Caesar így felelt: „Szégyenletes történet. Hadd égjén.”⁴⁹

A szerzőség kérdéséről

Mind a könyv, mind a könyvtár metaforája kiüresedett. A könyvtár eszméje nem korrigálható, „egyszerű modern” *használatra szóló könyvet* írni már nem érdemes. De még mindig viszsamarad egy lehetőség: olyan könyvet kellene írni, amely az összes könyvek könyve lenne, s ezzel a könyvtár helyébe tudna lépni – ennek a könyvnek még lenne *metaforikus jelentősége*.

(1) Novalis ilyen könyvnek szánta a *Heinrich von Ofterdingen* című regényét. A könyvek könyve nem azonos az élet könyvével, amellyel Heinrich a remete barlangjában találkozott. A könyvek könyve minden lehetséges könyvet magában foglal, vagyis mindenkinek a sorsáról (már amennyire az lehetséges) beszámol. Novalisnak (egyelőre úgy tűnik) nem voltak kétségei e kísérlet sikerét illetően. Sőt ezt az egész kísérletet a kanti filozófia folytatá-

⁴⁶ A Homokkönyvben persze főleg lett volna a keresés is, mert az ember nem is képes felismerni, hogy valóban neki és róla szól-e a könyv.

⁴⁷ *Im.* 75. – Ezt az elviselhetetlenséget kompenzáló létrejött egy szekta, amely a könyvek keresgélése helyett a releváns könyvnek a megadott jelekkel való véletlenszerű előállíthatóságát hirdette.

⁴⁸ Borges – ha nem zárta volna ki a történelem létét – valami olyasmit szegezhetett volna szembe Novalisszal, ami már Schellingnél is felbukkant: „Az elmélet és a történelem teljesen ellentétes egymással. Az embernek csak azért van történelme, mert semmiféle elmélet alapján nem lehet előre kiszámítani, hogy mit fog tenni. Ennyiben az önkény a történelem istennője.” Friedrich Wilhelm Joseph Schelling: *A transzcendentális idealizmus rendszere*, Gondolat Kiadó 1983. 355. (Ford.: Endreffy Zoltán.)

⁴⁹ Jorge Luis Borges: *A könyvkultuszról*, i.k. 286.

saként próbálta felmutatni. „Kant kérdése, hogy lehetségesek-e *a priori* szintetikus ítéletek, többféleképpen is konkretizálható: (...) Művészet-e a filozófia? (...) Van-e a feltalálásnak abszolút művészete, amely figyelmen kívül hagyja a tényeket?”⁵⁰ Ha igenlően válaszolunk a kérdésre – márpedig Novalis nyilvánvalóan erre hajlik –, akkor semmi sem állhatja útját annak, hogy megalkossuk a könyvek könyvét.

*A középpont, a szent forrás vagyok,
amelyből minden vágy magasba tör,
amelybe minden vágy, sokféleképp
szétporladva visszahull.*⁵¹

A „könyvek könyve” Novalisnál a rendszeralkotás nagy kísérletének címszava. Vagyis a könyvtárat helyettesítő könyv nem más, mint az abszolút rendszer. E magabiztos célkitűzés megvalósítása nehézségekbe ütközik. S itt nem csak arról van szó, hogy Novalis korai halála megakadályozta a regény befejezésében, hanem arról, hogy *elvi* nehézségek is felbukannak.⁵² A költészet ugyanis csak akkor ábrázolhatja a világot a maga teljességében, ha megelőzően a világot költészetté változtatta át. A világ költészetté való átalakításának médiuma a *szerelem*. Ezt mutatja a regény egyik betétmeseje; a szerző egy királyi udvart ír le, amelyben túlcserélődő boldogság uralkodik. „E földi paradicsom közepette mégis egy titokzatos végzet látszott lebegni. A tájék lakosainak egyedüli gondja volt a felviruló királykisasszony házassága, mert ettől függött a közboldogság megmaradása, s az egész ország jószerecséje.”⁵³ Egyszer aztán eltűnt a királykisasszony, és az udvarra nagy szomorúság borult. A lány apjától elszökve házasságot kötött, és gyermekét szült; amikor aztán visszatért az udvarba, féktelen örömnappal vette kezdetét. „Az örömkönnnyeknek nem akart végük szakadni. A költők dalra fakadtak, és az este szent estéje lett az egész országnak, amelyben az élet attól fogva *egyetlen* szép ünnep volt.”⁵⁴ Azt sejtethetjük, hogy Novalis is észrevette, hogy a világnak a szerelmen keresztül való ábrázolása bizonyos jelenségek kirekesztéséhez vezet. Ezért aztán arra készült, hogy a művét további kötetekkel egészíti ki, amelyek a fizikáról, a háborúról, a polgári

⁵⁰ Novalis: *Fragmente (aus den Studienheften)*, Fr. 936, in: *Werke in zwei Bänden*, II. köt., i.k. 561.

⁵¹ „Ich bin der Mittelpunkt, der heil'ge Quell, / Aus welchem jede Sehnsucht stürmisch fließt, / Wohin sich jede Sehnsucht, mannichfach / Gebrochen, wieder still zusammenzieht.” Novalis: *Heinrich von Ofterdingen*, i.k. 368., magyar ford.: 127.

⁵² A következőkben egy régebbi, Koloszar Lászlóval közösen írott tanulmányomra támaszkodom: *Kísérlet a német romantika világképének filozófiai elemzésére*, in: *Filozófiai Figyelő* 1993. 171–174.

⁵³ Novalis: *Heinrich von Ofterdingen*, i.k. 253., magyar ford.: 28.

⁵⁴ *I.m.* 270., magyar ford.: 41.

életéről stb. szóltak volna.⁵⁵ Ezek a tervek azonban a kudarc beismerésével egyenértékűek: a könyvek könyve helyett újra a könyvtár gyarapítása válik céllá. Van azonban Novalisnak egy olyan elképzelése is, amely *kivezető útnak* tekinthető, és amely a *Blüthenstaub*-töredékekben érhető tetten. Jóllehet e töredékek nagyjából a *Heinrich von Ofterdingen*mel egyidőben készültek, de bennük Novalis mégis sikerebb kísérletet tett a könyvek könyvének megalkotására. Mostani célunk számára elegendő, ha a mű keretére figyelünk, vagyis a mottóra és az utolsó fragmentumra. (Ezen a ponton elkerülhetetlen, hogy egy fontos korlátozó megjegyzést tegyünk: A *Blüthenstaub*-töredékek mottója és utolsó töredéke *nem* Novalistól származik, hanem az *Athenäum* című folyóiratot szerkesztő Schlegel-fivérektől, Novalis mindenesetre elfogadta a kiegészítést.)⁵⁶ A mottó a következőképpen szól: „*Barátaim, a talaj szegényes, gazdagon kell kiszórunk a magokat, hogy legalább mérsékelt termésre számíthassunk.*”⁵⁷ A töredék egy újszövetségi példabeszédre utal: „Kiment a magvető, hogy elvesse a magot. Vetés közben néhány szem az út szélére esett. Eltapesték, és az ég madarai felcsipegették. Más szemek köves talajra hullottak. Kikeltek, de aztán elszáradtak, mert nem kaptak elég nedvességet. Ismét más szemek szúrós bogáncs közé hulltak. A szúrós bogáncsok velük együtt nőttek, és elfojtották őket. A többi mag jó földbe hullott, kikelt és százszoros termést hozott.”⁵⁸ Ha e háttér előtt vesszük szemügyre a mottót, akkor azt látjuk, hogy szerző erősen hangsúlyozza a magvető tevékenységében rejlő *véletlenszerűséget*. Ennek a véletlennek másképp nem vehetjük elejét, csak úgy, ha *gazdagon* szórjuk ki a magokat. A „magok” nyilvánvalóan képletes jelentéssel rendelkeznek: ezek a töredékek, vagy inkább a töredékekben megfogalmazott gondolatok. A töredékek az eszme villanásai, amelyekben mindig benne van a „termés” ígérete. De mi lenne a termés? A választ az utolsó töredék adja meg: a *könyv*. De mielőtt ezt kifejténénk, a mottónak még egy aspektusára kell rámutatnunk. Az ember elől *teljesen* el van zárva, hogyan ered meg egy mag, és hogyan lesz belőle termés. Csak annyit lát, hogy vannak bizonyos talajok, amelyekben a magból termés lesz. Erre vonatkozik a záró töredék kezdete: „A könyvírás művészetét még nem találta föl senki. Bár ez a fölfedezés már nagyon közel van.”⁵⁹ A könyvírás az a folyamat, amelynek során a magból termés lesz. Ez persze nem azt jelenti,

⁵⁵ Erről a tervezetről Novalis barátja Ludwig Tieck számolt be.

⁵⁶ Novalis: *Vermischte Bemerkungen – Blüthenstaub*, in: *Schriften*, II. köt., Verlag W. Kohlhammer 1981. 412. és 563.

⁵⁷ Novalis: *Blüthenstaub*, in: *Werke in zwei Bänden*, II. köt., i.k. 101., magyar ford.: Novalis: *Virágszórás*, in: *Műhely* 1997/2. 16. (Ford.: Weiss János.)

⁵⁸ Lk 4,5–8. (Ford.: Kosztolányi István.)

⁵⁹ Novalis: *Blüthenstaub*, Fr. 114, i.k. 125., magyar ford.: 23.

hogyan eddig ne születtek volna könyvek, de akkor lehet programmatikus célként kitűzni egy könyv létrehozását, ha ezt a folyamatot is sikerült megragadnunk. A *Blüthenstaub*-töredékekben nem a gondolatok szelektálásáról van szó, nem annak a kérdésnek a megválaszolásáról, hogy melyik gondolatnak érdemes írásbeli formát adni, és melyiket célszerű a „szóbeliség” birodalmában tartani. „Kinyomtatnak sok mindent – írja Friedrich Schlegel –, amit jobb lett volna elmondani csupán, és olykor elhangzik ez-az, amit jobb lenne nyomtatásban látni.”⁶⁰ De mindez (úgy tűnik) még csak a könyvekre vonatkozik, és nem a könyvek könyvére. A könyvek az egyes töredékekből nőnek (vagy nőhetnek) ki, ezért a könyvek könyvét csakis a könyvek alapjául szolgáló töredékcsoport képviselheti. Ezzel paradox eredményhez jutottunk: a könyvek könyve nem is könyv. A zárófragmentum nem igazolja vissza teljesen ezt a programot: „A (...) fragmentumok nem mások, mint irodalmi vetőmagvak. Természetesen lehetnek közöttük terméketlen magok: de örülnünk kell, ha legalább néhány kikel közülük.”⁶¹ S ebből már az is következik, hogy a könyvek könyve nem a végponton áll, nem valamiféle szintetizálás eredménye, hanem a kiindulópont. A „könyvek könyvének” szerzője így profétikus szerepet kap: neki kell elszórni a magokat, amelyek kikelésében aztán reménykedhet.⁶²

(2) Borges arról számol be, hogy a bábéli könyvtár „történetében” egy időben eluralkodott az a babona, hogy „kell hogy legyen egy könyv amely az összes többinek kulcsa és tökéletes összefoglalása”.⁶³ Ez a könyv állítólag Istenhez teszi hasonlatossá az embert. „Sokan indultak zarándokútra, hogy megkeressék [ezt a könyvet]. Egy évszázadon átkutatták hasztalanul minden irányban. Hogyan találhatnák meg a titkos és szent hatszöveget, amely befogadta?”⁶⁴ Ha a könyvek könyve nem található meg, akkor felmerül a kérdés, hogy nem lehetne-e (újra) megalkotni ezt a könyvet? (A személyes életút igazolása kapcsán már az említett szekta is valami ilyesmit javasolt.) „Letizia Alvares de Toledo megjegyezte, hogy a hatalmas könyvtár felesleges; tulajdonképpen elegendő volna *egyetlen kötet* szokványos formátumban, kilenc- vagy tíz pontos betűből szedve, amely kötet végtelen szá-

⁶⁰ „Ha azok a gondolatok a legkülönbek, amelyek kimondásra és leírásra egyképp alkalmasak, megéri a fáradságot, hogy olykor utánanézzünk: mit is lehetne leírni az elhangzottakból, mi lenne kinyomtatható a leírtakból.” August Wilhelm és Friedrich Schlegel: *Athenäum Töredékek*, Fr. 23, in: Válogatott esztétikai írások, Gondolat Kiadó 1980. 265.

⁶¹ Uo.

⁶² „Az igazi költő (...) mindig pap, úgy ahogy az igazi pap is mindig költő.” Novalis: *Blüthenstaub*, Fr. 71, i.k. 114., magyar ford.: 20.

⁶³ Jorge Luis Borges: *Bábéli könyvtár*, i.k. 77.

⁶⁴ Uo.

mú, végtelenül finom lapokból állna.”⁶⁵ Vagyis az a kérdés, hogy nem kellene-e a könyvtártól újra visszatérni *egyetlen* könyvhöz. Egyébként nem is lenne értelme a könyvek könyvét megírni, mert ugyanúgy bekerülne a könyvtárba, és nem lehetne többé megtalálni. Erre a súlyos kérdésre Borges némileg bagatellizáló választ adott: ez a könyv szerinte kezelhetetlen lenne, minden lapja további lapokra hasadna szét, lennének lapok, amelyeknek nem lenne hátsó oldaluk stb.⁶⁶ Az elbeszélés egy korábbi helyén a visszautasítás határozottabb formát ölt: „A misztikusok azt állítják, hogy az eksztázisban egy kerek szobát látnak, egyetlen hatalmas, kerek könyvvel, amelynek egybefüggő gerince körben borítja a falat, ám vallomásuk gyanús, szavaik homályosak.”⁶⁷ Erősödik a gyanúnk, hogy ez a könyv esetleg mégiscsak hiányzik. Borges egy helyen arról beszél, hogy bizonyos könyveket megsemmisítettek – de ennek nem tulajdonít különösebb jelentőséget. S ha nincs meg ez a könyv – ez Borges fogalomhasználata szerint azt jelenti, hogy *nem is lehetséges*. A dolog persze némileg homályos marad, mert egyébként Borges ellentmondásokba ütközne. Azt kellene ugyanis mondania, hogy ez a könyv egyszer már létezett (tehát lehetséges is), de *ma már* nem létezik. Az a kérdés, hogy meg lehet-e írni a könyvek könyvét, így még mindig életben marad. Ha a könyvtár alaptörvényeire pillantunk, akkor azt láthatjuk, hogy ezekben a szerzőnek semmiféle szerep sem jut, vagy másként fogalmazva, a könyvek a jelek anonim permutációival jönnek létre.⁶⁸ Ezt másként úgy is megfogalmazhatjuk, hogy Borges átfesti (láthatatlanná teszi) a szerző nevét.⁶⁹ Borges nem számolt a saját sorsával, a

⁶⁵ *I.m.* 80., 4. lábjegyzet.

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ *I.m.* 70. – Érdekes, ahogy Borges ezt a gondolatot visszautasítja: a szoba alakját vonja kétségbe, az szerinte nem kerek, hanem végtelen hatszög alakú galériákból áll, s e cáfolatnak kellene mintegy magával rántania az egyetlen könyvre vonatkozó elképzelést is.

⁶⁸ Ennek a tézisnek mindenesetre ellentmond a *Tlön, Uqbar, Orbis Tertius* című elbeszélés: „A XVII. század elején, egy luzerni vagy londoni estén kezdődött ez a ragyogó történet. Akkor alakult egy jószándékú titkos társaság ..., hogy kitaláljon egy országot. (...) Pár évig üléseztek, idejekorán szintéziseket gyártottak, de rájöttek, hogy egyetlen nemzedék nem elég egy ország kidolgozásához. Elhatározták, hogy a társaság minden tudóra kiválaszt egy tanítványt a mű folytatására. Ez az örökletes rendelkezés érvényben is maradt; két évszázadnyi pangás után Amerikában bukkant fel újra ez az üldözött közösség.” Jorge Luis Borges: *Válogatott művei*, I. köt., i.k. 26–27.

⁶⁹ Heidegger „Nietzsche”, a gondolkodó nevét a „die Sache seines Denkens”-en keresztül határozta meg. „Heidegger ezzel a stratégiával Nietzsche-t – fűzi hozzá Derrida – saját, egyedi sorsától kívánja megmenteni.” Jacques Derrida: *Két kérdés aláírásokat értelmezve (Nietz-*

Homokkönyvben azt láttuk, hogy a saját sorsa nem tárulhat fel a könyvből, most pedig arról van szó, hogy ő maga nem is válhat szerzővé. Ennek az álláspontnak a belső ellentmondásaira Gerhard Köpf híres novellája (*Borges gibt es nicht*) irányította rá a figyelmet. „Ne is említse nekem Borgest! – mondja az elbeszélő beszélgetőtársa. Olyan ember volt, aki az életét csak a könyvekben élte, sehol máshol. Az évszázadok tudását és titkait kereste, és valami olyasmit fedezett fel, aminek meg kellene határoznia az életét, hogy tudniillik a képzelőerő labirintusában nincs biztos út.”⁷⁰ Köpf azt mutatta ki, hogy a szerző képzetétől Borges maga sem tudott megszabadulni. Egy helyen Borges például arról ír, hogy valaki azt a célt tűzte maga elé, hogy lerajzolja a világot. Az évek során egy egész termet megtöltött tájakkal, királyságokkal, hegyekkel, szigetekkel, házakkal, csillagokkal, személyekkel, stb. „S aztán röviddel halála előtt felfedezte, hogy a vonalakból álló türelmesen létrehozott labirintus a saját arcvonásait tükrözi.”⁷¹ Ha a szerző vonásai ennyire fontosak, akkor a szerző nevének átfestése értelmetlennek tűnik. Két évvel a halála előtt Borges ezeket a szavakat mondta: „A világ – szerencsétlen módon – létezik; és én – szerencsétlen módon – Borges vagyok. Ez egész egyszerűen azt jelenti, hogy valaki más szeretné lenni. Valaki, akit nem ismerek. Magamat már túlzottan jól ismerem.”⁷² Köpfnek még magyarázatot kell adnia arra a kérdésre, hogy ki és miért találta fel Borgest, mint személyt? Borges valamikor írt egy közös könyvet Adolfo Bioy Casarésszel, s ennek van egy előszava, 1859. december 27-ei keltezéssel, J.L.B. és A.B.C aláírással. Ez az előszó azonban – mondja Köpf – nem lehet valóságos. Ki az, aki három nappal karácsony után előszót ír, éppen János evangélista napján egy olyan könyvhöz, amelynek címe *Ég és pokol*? És nem valóságosak az aláírások sem, az A.B.C. olyan aláírás, amely mellé bármit oda lehet írni. Ráadásul Casarés egyik leghíresebb könyvének címe „Morel találmánya”. Valójában Borges Casarés találmánya. „Neki sikerült megvalósítania minden író álmát: nemcsak kitalálta az alakjait, hanem testivé is tudta tenni őket.”⁷³ Köpf ezzel viszszejárá fordította Borges intencióit: a szerző mégiscsak létezik, csak nem Borgesnak, hanem Casarésnek hívják. S amit Borges szektarianizmusként még visszautasított, az Casarés számára lehetséges: a könyvek könyvének megírása.

sche/Heidegger), in: *Literatura* 1991/4. 329. (Ford.: Szűcs Tamás és Somlyó Bálint.)

⁷⁰ Gerhard Köpf: *Borges gibt es nicht*, in: *Neue Rundschau* 1989/1. 53.

⁷¹ *I.m.* 51.

⁷² *I.m.* 56. – S aztán az idézet így fog végződni: „Megvan a reményem, hogy nemsokára meghalok.”

⁷³ *I.m.* 57.

Weiss János

A szerző (és a könyvek könyve) kérdésében mindkét álláspont belső problémákkal küszködik. A *Heinrich von Ofterdingen* el-
lentmondásaiból Novalis egy töredécsokorhoz hátrált vissza.
Borges pedig – miután sikertelenül próbálta átfesteni a szerző
nevét – mégiscsak visszacsempészte a szerzőt. Mintha a két kísér-
let egymás felé tapogatózna, s ezért talán valamiféle középutat
kellene keresni közöttük. De lehetséges-e még egyáltalán ebben a
kérdésben a középut?